

Research article**Prince of Parsua in the territory of Bactra; a relation among the mythical Persian kings, archaeological evidence of Yaz culture and the content of Assyrian incipations**Sorena Firouzi ^(a), Reza Mehrafarin ^(b), Seyed Rasool Mousavi Haji ^(c)

a) PhD Student, Department of Historical Period Archaeology, Faculty of Art and Architecture, University of Mazandaran, Iran

b) Professor, Department of Archaeology, Faculty of Art and Architecture, University of Mazandaran, Iran
(r.mehrafarin@gmail.com)c) Professor, Department of Archaeology, Faculty of Art and Architecture, University of Mazandaran, Iran
(r.mousavihaji@umz.ac.ir)**Keywords**

Archaeology of Myths, Parsua, Balkh, Yaz Culture, Lohrâsp

CitationFirouzi, Sorna; Mehrafarin, Reza; and Mousavi Haji, Seyed Rasoul. (2025). Prince of Parsua in the territory of Bactra; a relation among the mythical Persian kings, archaeological evidence of Yaz culture and the content of Assyrian incipations. *Journal of Greater Khorasan*. 16(59), 151-173.

Use your device to scan and read articles online

Abstract

Following an examination of Mesopotamian inscriptions, Shalmaneser III, in the second half of the 9th century BC, for the first time refers to the political presence of the ancestors of the Persian people as a "coalition of twenty-seven kings of Parsua." On the one hand, in Iranian mythological history, we encounter a list of unknown kings referred to as the dynasty of the Kings of Persia, who, based on chronological data from those same texts, are not associated with the southern Zagros region (Fars) but must belong to the era before the migration of the people of Parsua from the central Zagros to the south. On the other hand, according to part of Iran's mytho-epic history, Kay Khosrow, son of Siyâvash and grandson of Kay Kâvus, and the ruler of Balkh, designated his heir not as one of his own children, but as Lohrâsp, son of Zâv, who was the son of the then-current and mythical king of Persia. The related texts provide no answer as to why this occurred in the mythological stories and traditional king-lists of Iranian history. Based on the findings of the present research, firstly, a meaningful connection can be established archaeologically between part of the mythological information in Iranian history and the archaeological data of the Yaz Culture in the eastern lands; and based on this, a correlation can be proposed between the identity of the mythical Persian kings and the data from Neo-Assyrian texts. This research demonstrates that following a severe assault by the Assyrians, a flight of the Parsua royal family towards the eastern expanse of Balkh took place, which led to a new period in Iranian mythological history.

DOI: <https://doi.org/10.22034/jgk.2023.342276.1051>URL: https://jgk.imamreza.ac.ir/article_232411.html

©Authors retain the copyright and full publishing rights.

* Corresponding Authors: (Sorena.firouzi@gmail.com)

Introduction

Following the inscriptions, this is Shalmaneser III who first mentioned the political presence of the Persian people as the Parsua; a league of 27 rulers" in the second half of the ninth century B.C. In this study, it was seen that from an archaeological point of view, a significant relationship can be established between these two groups of information on the one hand and the sum of this information with the Yaz culture in the more eastern lands on the other hand.

The use of late written sources for an event, though secondary in importance to archaeological evidence, does not mean that the content of these secondary documents can be neglected. This is clearly observed in the fields of Egyptian, Chinese, and Greek archaeology. From the perspective of the present article, this method can also be implemented for the "history and archaeology of *Parsua*" in Iranian archaeology.

Materials and Methods

Various components are considered in the archaeological study of myths. These include geographical, nominal, temporal, and behavioral similarities or correspondences between the theme of a mythological text and field-archaeological evidence. Based on these, a "mytho-archaeologist" examines, from multiple angles, the degree of "historicity" of the core that formed a myth, prior to it acquiring embellishments over time. Within the framework of the archaeology of myth, various types of field data have been studied. One example is the research of William Albright, who, with a background of "Euhemerism" (translatable as "historical-literalism"), analyzed the myths of the Bible. Another type of analysis related to mythical history is seen in a major archaeological project in China. In these studies, a novel approach was evaluated; by establishing a correspondence between "several culturally related sites in a region" and "the estimated territories and settlements attributed to a mythical dynasty named 'Xia'", a spatio-temporal historical framework was defined for that dynasty. Also, some studies of Central Asian archaeology (see references provided later), which are also analyzed in the current article, are other examples related to analyzing

archaeological data based on mythological information.

Discussion and Findings

As mentioned earlier, the culture associated with the Yaz Iron Age replaced the Oxus or BMAC culture after its decline. Based on data from sites of this culture, Yaz has three periods as follows: Yaz I period, or the "culture of painted handmade pottery of the Yaz I type", dated approximately to 1400/1500 - 900/1000 BCE; Yaz II period, corresponding to an era when, after a long hiatus, Bronze Age BMAC pottery production was revived and the fully Bactrian-Margian culture reappeared. The chronology of this period is linked to the range of the 10th - 7th/8th centuries BCE. Finally, the Yaz III period, which spans from the mid-6th century BCE (coinciding with Cyrus II's conquests in the east) to the late 4th century BCE (the fall of the Achaemenids). Stratigraphically, the Yaz II assemblage represents an intermediate situation between the latest layers containing painted handmade pottery of Yaz I and the layers containing conical-cylindrical vessels (characteristic of Yaz III).

One important topic in ancient Iranian mythology is the mythical kings of Pars. A report in the *Bundahishn* contains a mythical genealogy as follows: "Kay Apiveh son of Kay Qobad, king of Balkh; Kay Pisīn son of Apiveh; Kay Manush son of Pisīn; Kay Uji or Zāb son of Manush, father of Kay Lohrāsp, king of Balkh." This is reported by Tabari as: "Kay Lohrāsp, son of Kay Uji, son of Kay Manush, son of Kay Pashin, son of Kay Sase". In a re-reading, at the beginning of this genealogy, a prince named Apiveh is seen, whose father (Qobad) is himself the progenitor of a dynasty in Balkh in the myths, and the final person in the genealogy (Kay Uji or Zāb) is the father of a person named Lohrāsp, who becomes king of Balkh two kings after Qobad (following Kay Kāvus and Kay Khosrow). In other words, a kinship connection between the two mythical genealogies of the Balkh dynasty and the Pars dynasty is evident in the mentioned texts, whereby ultimately a prince from the Apiveh dynasty, at some point in time, upon the invitation of his distant cousin (Khosrow) from the Kāvus dynasty (Kavi Usan), succeeds him and becomes king of Balkh.

Regarding the mythical chronology of these characters, the beginning and end of this genealogy are described as follows: from after Kay Qobad until before Kay Lohrāsp, which is an unknown, mythical period.

Overall, a temporal and contextual correspondence is observed between the archaeological evidence of the Yaz II culture in the 8th century BCE and the mythological data related to the acceptance and spread of Zoroastrian ideas by the court of Vishtaspa, king of Balkh. Therefore, using the chronology derived from this correspondence (the 8th century BCE for Vishtaspa's court), the time period associated with his grandfather (Kay Uji/Zāb) up to the era of his great ancestor (Kay Apiveh) corresponds to the period before the 8th century BCE. Since the land ruled by this mythical dynasty is called Pars, based on documented conditions and realities related to the period before the 8th century BCE, this realm was not the Fars region in the southern Zagros, but rather the *Parsua* confederation before the migration of its people to the west of the plateau. In other words, the mythical dynasty of the kings of Pars from Kay Pisīn to Zāb historically corresponds, in terms of timeframe and identity, to chieftains within the 27-member *Parsua* confederation.

The question of why Lohrāsp, as a prince of Pars (*Parsua*) in the myth, did not become king of that same land but instead came to Balkh and succeeded Kay Khosrow, and why this is not addressed in the myths, is a question whose answer lies in the analysis and comparison of these reconstructable data. The end of Lohrāsp's father's rule (Kay Uji/Zāb) occurred approximately a century before the proposed chronology for Vishtaspa's court, thus corresponding to the second half of the 9th century BCE. This is precisely the time when Shalmaneser III launched his first major attack on the western part of the plateau and its lands, including *Parsua*.

Conclusion

This examination showed that the aforementioned mythical kings of Pars correspond chronologically to the land of *Parsua* in the time before the attack of Shalmaneser III, and the last figure of this dynasty (Zāb) was contemporary with the invasion of the mentioned Assyrian king. Furthermore, based both on chronology and

content, an alignment is seen between the mythical history of the kings of Balkh (the Kavis or Kayānians) and the mythical kings of Pars (from Kay Apiveh to Kay Uji) with the data from the Yaz I and Yaz II cultures.

The reason why Lohrāsp, as a Persian prince—according to the proposed chronology for him (prior to the developments of the late Yaz IIA)—instead of becoming king of that region in the myths, went to Balkh and became king there, is not explained in the myths. However, this article argued that the cause was Shalmaneser III's attack on this land and the probable destruction of his father's rule, which prompted this flight eastward and seeking refuge with the court of his distant cousin. On the other hand, it was explained why this event occurred in the 9th century BCE, meaning that the four discussed mythical kings were associated with the period before the Assyrians became acquainted with the *Parsua* people, and not with the later land of Fars in the southern Zagros. It was also stated that, based on the alignment of the proposed chronology for the rule of Zāb, Lohrāsp's father, with the time of Shalmaneser III, the era in which Lohrāsp lived in his father's court (as one of the kings of *Parsua*) in the role of prince coincided with Shalmaneser III's fierce assault on his father's rule and the dominion

پژوهشنامه خراسان بزرگ

دوره ۱۶، شماره ۵۹، تابستان ۱۴۰۴

ISC | MSRT | ICI

شاپا الکترونیکی: ۱۶۷۱-۳۷۱۷

شاپا چاپی: ۶۱۳۱-۲۲۵۱

مقاله پژوهشی

شاهزاده پرسوا در قلمرو بلخ (برقراری یک ارتباط میان شاهان اساطیری پارس، شواهد

باستان‌شناسی فرهنگ یاز و محتوای متون آشوری)

سورنا فیروزی (الف)*، رضا مهرآفرین (ب)، سید رسول موسوی حاجی (پ)

(الف) دانشجوی دکتری، گروه باستان‌شناسی دوره تاریخی، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه مازندران، ایران

(ب) استاد، گروه باستان‌شناسی، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه مازندران، ایران (r.mehrafarin@gmail.com)

(پ) استاد، گروه باستان‌شناسی، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه مازندران، ایران (r.mousavijhi@umz.ac.ir)

چکیده

پیرو واریسی نبشته‌های میان‌رودانی، شلمانسر (شلمنصر) سوم در نیمه دوم سده نهم پیش از میلاد، برای نخستین‌بار به حضور سیاسی نیاکان مردمان پارسی با عنوان «اتحادیه‌ای از بیست و هفت شهیار پرسوا» اشاره داشته است. از سویی، در تاریخ اساطیری ایران، با فهرستی از شاهان ناشناخته به نام دودمان شاهان پارس روبرو هستیم که از نظر گاه‌نگاری برآمده از اطلاعات همان متون، نه مرتبط با منطقه زاگرس جنوبی (فارس)، بلکه می‌بایست متعلق به روزگار پیش از مهاجرت اهالی سرزمین پرسوا در زاگرس مرکزی به جنوب باشند. از سوی دیگر، مطابق با محتوای بخشی از تاریخ اسطوره‌ای-حماسی ایران، کی خسرو، پسر سیاوش و نوه کاووس و فرمانروای بلخ، وارث تاج‌وتخت خود را نه یکی از فرزندان خود، بلکه لهراسپ پسر زاب، فرزند شاه وقت و اساطیری پارس تعیین کرد. این‌که چرا در داستان‌های اساطیری و نام‌نامه‌های شاهان سنتی تاریخ ایران، چنین مسئله‌ای رخ داده است، متون مرتبط پاسخی به آن نداده‌اند. مبنی بر یافته‌های پژوهش حاضر، اولاً می‌توان از دریچه باستان‌شناسی، میان بخشی از اطلاعات اسطوره‌ای تاریخ ایران و داده‌های باستان‌شناختی فرهنگ یاز در سرزمین‌های شرقی‌تر ارتباطی معنی‌دار برقرار کرد و بر پایه آن، بین کیستی شاهان اساطیری پارس و داده‌های متون نوآشوری یک همخوانی ارائه داد. این پژوهش نشان می‌دهد که در پی آفندی سهمگین از سوی آشوریان، یک گریز در خانواده سلطنتی پرسوا به سوی گستره شرقی بلخ صورت گرفته و موجب دوره جدیدی در تاریخ اساطیری ایران شد.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۲/۲۴

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۰۶/۰۹

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۰/۰۵

تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۶/۲۵

شماره صفحات: ۱۷۳-۱۵۱

واژگان کلیدی:

باستان‌شناسی اساطیر، پرسوا، بلخ،

فرهنگ یاز، لهراسپ

استناد به مقاله:

فیروزی، سورنا؛ مهرآفرین، رضا و موسوی حاجی، سید رسول. (۱۴۰۴). شاهزاده پرسوا در قلمرو بلخ (برقراری یک ارتباط میان شاهان اساطیری پارس، شواهد باستان‌شناسی فرهنگ یاز و محتوای متون آشوری). پژوهشنامه خراسان بزرگ. ۱۶ (۵۹)، ۱۵۱-۱۷۳.

از دستگاه خود برای اسکن و خواندن

مقاله به صورت آنلاین استفاده کنید.

DOI: <https://doi.org/10.22034/jgk.2023.342276.1051>

URL: https://jgk.imamreza.ac.ir/article_232411.html

©Authors retain the copyright and full publishing rights.

*نویسنده مسئول مکاتبات: (Sorena.firouzi@gmail.com)

مقدمه

بهره‌گیری از منابع مکتوب متأخر برای یک رخداد، اگرچه نسبت به شواهد باستان‌شناختی از درجه دوم اهمیت برخوردار است، اما این به معنای آن نیست که در برابر محتوای مدارک دست‌دوم، می‌توان غفلت کرد. چنانکه این مسئله در سه حوزه باستان‌شناسی مصر (بهره‌گیری فراوان از منابع متأخر یونانی‌زبان برای واکاوی اطلاعات سلسله‌های مصری)، باستان‌شناسی چین (استفاده از کتاب سوما چیان نویسنده مرتبط با سده دوم پیش از میلاد برای مباحث باستان‌شناختی هزاره سوم و دوم چین) و باستان‌شناسی یونان (توجه به محتوای کتاب *ایلیاد* برای باستان‌شناسی محوطه حصار لیک‌تپه در هزاره دوم پیش از میلاد) به‌خوبی دیده می‌شود. از نظر مقاله پیشرو، در باستان‌شناسی ایران نیز می‌توان برای «تاریخ و باستان‌شناسی پرسوا» این روش را پیاده‌سازی کرد. فرهنگ یاز یا فرهنگ عصر آهن آسیای میانه، مرحله‌ای از پیش از تاریخ منطقه یادشده، شمال افغانستان و بخش‌هایی از خراسان سرزمین کنونی خراسان در ایران است که پس از پایان «فرهنگ آمودریا» یا «مجموعه باستان‌شناختی مروی-بلخی»، در نیمه هزاره دوم پیش از میلاد ظهور می‌یابد. «ماسون» بر پایه داده‌های به‌دست‌آمده از کاوش‌های «یازتپه»، واقع در واحه مرغاب ترکمنستان، گاه‌نگاری بنیادینی برای عصر آهن اولیه در آسیای مرکزی پیشنهاد کرد که کلیت آن پذیرفته شده است و هنوز مورد استفاده قرار دارد.

«پرسوا»^۱ سرزمینی واقع در غرب فلات ایران بود که در میانه راه سپاه آشور به‌سوی مناطق سرزمین «آمدآ» یا مادی‌نشین و در نزدیکی سرزمین‌هایی چون «اورارتو»^۲، «مانای»^۳، «زموآ»^۴ و «گیزیل-بوندآ»^۵ قرار داشت. نبشته‌ای از «شلمانسر سوم»^۶ (شلمنصر) با شناسه «A.0.102.6»، نخستین اشاره آشوریان از برخورد با اهالی پرسوا را بیان کرده (Luckenbill, 1926, p. 206; Grayson, 1996, p. 40). البته در این متن، نه از سرزمین یا کشور، بلکه از شهری با این اسم، نام برده است. سپس چند اشاره دیگر به سرزمینی با همین موقعیت جغرافیایی در کتیبه‌هایی دیگر آشور نو و متعلق به قرن هشتم پیش از میلاد روبه‌رو می‌شویم تا آن‌که از زمان سناخریب پسر سارگن، یک قلمرو به نام پرسواش/پرسومش در زاگرس جنوبی و در نزدیکی انشان پدیدار می‌شود (Grayson, 2014, pp. 194, 335). از سوی دیگر، در بندهش و تاریخ طبری، تبارنامه‌هایی وجود دارد که به شاهان اساطیری بلخ و پارس پرداخته‌اند و کیستی این دو گروه که در متون نسبت به یکدیگر خویشاوند بوده‌اند، در مقاله پیشرو ارزیابی شده‌اند. مطابق اساطیر، در زمانی ناشناخته و بدون هیچ توضیحی، شاهزاده‌ای از پارس به جانشینی فرمانروای بلخ گمارده می‌شود که علت و زمان این رخداد هدف دیگر پژوهش حاضر است. در مجموع، نسبت به کیستی اهالی پرسوا و نسبتشان با پارسیان، دو نظریه وجود دارد: ۱. برقراری رابطه نیا-نواده میان اهالی پرسوا/پرسواش در غرب فلات و پارسیان. ۲. مخالفان نظر پیشین و باورمندان به برقراری چنین ارتباطی میان پارسیان

1. Amu Darya culture
2. Bactrian-Marginana archaeological complex (BMAC)
3. Masson
4. Yaz depe
5. KUR.pár-su-a-a
6. A-ma-da-a-a
7. māṭ Úrartu
8. Mannai
9. Zamua
10. Gizil-bunda
11. Šalmanaser III

و اهالی «پرسواش» در کتیبه ۱۴۴ «سناخریب» (Grayson, 2014, p. 194) یا «پرسومش» در کتیبه ۱۲ «آشوربانیپال» (Novotny & Jeffers, 2018, p. 270) که مرتبط با مجاورت انشان بوده است. در این پژوهش، بررسی درستی یا نادرستی این دو فرض یک ضرورت دانسته شده و به آن پرداخته شده است. پرسش‌های مهم در نوشته کنونی عبارت‌اند از: میان اهالی پرسوا و پارسیان چه ارتباطی برقرار است؟ ۲. چگونه می‌توان میان داده‌های متون آشوری (سده نهم پیش از میلاد)، داده‌های استخراج‌شده از محوطه‌های دوره دوم فرهنگ یاز در جنوب آسیای مرکزی، شمال افغانستان و بخشی از خراسان ایران و همچنین محتوای بخشی از تاریخ اساطیری ایران که در رابطه با یک دودمان از شاهان ناشناخته به نام شاهان اساطیری فارس هستند، رابطه‌ای معنی‌دار و سه سویه برقرار کرد؟ ۳. میان روایات مرتبط با اسطوره ولیعهد شدن لهراسپ در بلخ و شواهد باستان‌شناسی آن گستره جغرافیایی چه ارتباطی برقرار بوده است؟

پیشینه پژوهش

در رابطه با مسئله فرهنگ یاز و عصر آهن آسیای میانه، پژوهش‌های مهمی همچون کاوش‌های ساریانیدی ساریانیدی (Sarianidi, 1968; 1969; 1971; 1972) و نیز مطالعات لکونت (Lecomte et al., 2002) و (Lecomte, 2011)، بوشارلا (Boucharlat, et al., 2005)، لویلیه (Lhuillier et al., 2013)، طهماسبی‌زاوه و ایروانی قدیم (2015; 2017)، وحدتی (2018; 2020)، باصفا (Basafa, 2016)، باصفا و داوری (2019)، عنانی و ایروانی قدیم (2021) و فیروزی و همکاران (2022) از نمونه‌های پژوهشی این حوزه برشمرده

می‌شوند. همچنین در مبحث جایابی یا کیستی پرسوا و اهالی آن، همسایگان این سرزمین و نیز جغرافیای زاگرس مرکزی و نیز موضوع ارتباط پارسیان و پرسوا، پژوهش‌های مهمی انجام شده است، همچون ایمانپور (2003; 2013)، کاویانی‌پور (2015)؛ زرینکوب و علی‌علیزاده (2017)، عطایی (2019)، فیروزی و همکاران (2022)، Herzfeld (1968)؛ Levine (1969; 1974; 1977)، Windhufuhr (1974)، Hansman (1972)، Sumner (1985; 1975; 1985)، Lanfranchi، Waters (1999; 2000)، (1994)، (1995)، Young (1967; 1988)، Parpola (2001)، Fuchs (2005)، Basello (2005)، Henkelman، Imanpour & Imanpour (1998)، (2003; 2008)، Alizadeh (2012)، Alizadeh (2020)، Bagg و Firouzi & Novotny (2023).

روش پژوهش

مؤلفه‌های گوناگونی در مطالعات باستان‌شناسی اساطیر موردتوجه قرار می‌گیرند. مواردی همچون شباهت‌ها و یا مطابقت‌های جغرافیایی، نامی، زمانی و کرداری میان درون‌مایه یک متن اساطیری و شواهد میدانی-باستان‌شناختی، ابزارهایی هستند که بر پایه آن‌ها، یک «اسطوره‌باستان‌شناس» از چندین زاویه، به واکاوی میزان تاریخ‌مندی هسته شکل‌دهنده یک اسطوره، پیش از دچار شدن آن هسته به شاخ‌وبرگ‌های حاصل از گذر زمان، می‌پردازد. در قالب باستان‌شناسی اساطیر، نمونه‌های مختلفی از داده‌های میدانی مورد مطالعه قرار گرفته‌اند. یک مورد، پژوهش‌های ویلیام آلبرایت است که با پیش‌زمینه «یوهمریسم» (Albright, 1918: 123) که می‌توان آن را

1. KUR.par-su-áš
2. Šin-ahḫē-erība
3. KUR.par-su-ma-áš
4. Aššur-bāni-apli
5. Archaeomythologist
6. Euhmerism

دست‌ساز دوره یاز I و لایه‌های دربردارنده ظروف استوانه‌ای-مخروطی (شاخصه دوره یاز III) را شامل می‌شود (Boroffka & Sverchkov, 2013).

گستره شمال افغانستان و جنوب آسیای میانه که از آن همچنین با عنوان خاستگاه دین زرتشتی یاد می‌شود (Boyce, 1975, pp. 3-4; Gnoli, 2011, pp. 50-52)

نیز در ربع آخر هزاره سوم و نیمه اول هزاره دوم پیش از میلاد، دربردارنده فرهنگ BMAC بوده است (Sarianidi, 2007) و باوجود نظریه امکان تعلق دوران میانی و متأخر آن (از ۲۰۰۰ پ.م به بعد) به گروه‌های ایرانی زبان (Boroffka & Sverchkov, 2013, pp. 69)، اما

شواهد فرهنگی این عصر از چند منظر خلاف مؤلفه‌های فرهنگ زرتشتی بوده است. گستردگی تدفین به‌صورت قبور چاله‌ای در خاک به‌ویژه در محوطه کانونی «گنورتپه^۱» که در محوطه‌های دیگر عصر مفرغ منطقه و مرتبط با این فرهنگ نیز یافت شده (ر.ک به Sarianidi, 1998, pp. 2007;

Lecomte, 2011, Dubova, 2019) و همچنین مجموعه‌هایی از فرهنگ مذکور گزارش شده که در آن‌ها، نمونه‌هایی از خاکسترهای حاوی استخوان جانوری نیز یافت شده (Sarianidi, 2005, pp. 125-145; 137-138;) (Dubova, 2019, pp. 31)

که این مسئله خلاف آیین ستایش رایج در دین زرتشتی است. یک نکته مهم این است که بر مبنای مؤلفه‌های زبان‌شناسی، زرتشت پس از روزگار «سرایش» و «کتابت» ریگ‌وداها بوده است و این امر (گردآوری و نگارش وداهای کهن و در نتیجه زبان کتابت آن) متعلق به دوران حاکمیت سلسله «کورو» و حدود ۱۰۰۰ پ.م بوده است (ر.ک کنید به توضیحات فصل‌های ۹ و ۱۳ در: Parpola, 2015). باوجود آن‌که این سروده‌ها، در زمانه‌ای کهن‌تر سراییده شده بودند.

به‌صورت «تاریخ‌بن‌پنداری» ترجمه کرد، به واکاوی اساطیر کتاب مقدس پرداخت. نوع دیگری از تحلیل‌های مرتبط با تاریخ اساطیری، درون یک پروژه بزرگ باستان‌شناسی در چین مشاهده می‌شود. در این مطالعات، یک راهکار نوین مورد ارزیابی قرار گرفت و از طریق برقراری یک هم‌خوانی میان چند محوطه مرتبط فرهنگی در یک منطقه و حدود اراضی و سکونت‌گاه‌های منتسب به یک دودمان اساطیری به نام «هسیا^۱»، یک صورت تاریخی زمانی-مکانی برای آن دودمان تعریف شد (Li, 2002; Lee, 2002; Nivison, 2002; Liu Ci-yuna, 2002; Allan, 2007; Zhang, 2014; Liu, 2015). همچنین، برخی از مطالعات باستان‌شناسی آسیای میانه که مورد تحلیل مقاله کنونی نیز قرار گرفته‌اند، از دیگر نمونه‌های مرتبط با تحلیل داده‌های باستان‌شناسی بر مبنای اطلاعات اساطیری است.

فرهنگ یاز

چنانکه ذکر شد، فرهنگ مرتبط با عصر آهن یاز، پس از پایان فرهنگ آمودریا یا BMAC جایگزین آن شد. بر مبنای داده‌های محوطه‌های این فرهنگ، یاز دارای سه دوره و از این قرار بوده است: دوره یاز I یا «فرهنگ سفال‌های منقوش دست‌ساز از نوع یاز I» که در حدود در بازه ۱۰۰۰/۹۰۰-۱۴۰۰/۱۵۰۰ پ.م. قدمت‌یابی می‌شود، دوره یاز II، برابر با روزگاری که پس از یک وقفه طولانی، ساخت سفال عصر مفرغی BMAC، باززایی و فرهنگ کاملاً بلخی-مروی دوباره ظاهر شد. گاه‌نگاری این دوره به بازه قرون ۸/۷-۱۰ پ.م مرتبط می‌شود. درنهایت، دوره یاز III که مرتبط با اطلاعات میانه سده ششم پیش از میلاد آغاز (برابر با فتوحات کوروش دوم در شرق) تا اواخر سده چهارم قبل از میلاد (سقوط هخامنشیان) است. مجموعه یاز II از نظر لایه‌نگاری، یک وضعیت میانی، مابین آخرین لایه‌های دارای سفال منقوش

1. Xia
2. Gonur depe

در دوره یاز I، اگرچه سنت کم رواج، اما عصر مفرغی دخمه کردن جسد به طور فزاینده‌ای مورد استقبال قرارگرفت ([Bendezu-Sarmiento & Lhuillier, 2015, pp. 289, 302, 308-310](#); [Lecomte, 2011, pp. 226-227](#)) و گرایش به آبیاری زمین نیز فزونی یافت ([Bendezu-Sarmiento & Lhuillier, 2015, pp. 281](#))، اما مؤلفه‌های یافت‌شده در آتشکده‌های مرتبط با محوطه‌های آن (مثل معبد جارکوتان) ([Shenkar, 2007, pp. 170](#))، هنوز با آیین‌های هندوایرانی پیش از زرتشت مشابهت داشته‌اند تا تحولات دین زرتشتی. وجود مدارکی از آیین نوشیدن مایع مقدس (احتمالاً هوم/سوما) و استخوان‌های سوخته در آتشدان معبد، نشان می‌دهند که این محوطه‌ها در دوره یاز I، فاقد مدارک میدانی هم‌خوان برای تثبیت و پذیرش ظهور زرتشت هستند. با این حال، در ادامه و با ورود به دوره دوم یاز، تحلیل‌های باستان‌شناختی، از پیدایی گروهی سیاسی و یک موج حرکت جدید مذهبی در شمال افغانستان و جنوب آسیای میانه حکایت می‌کنند. این جریان، دقیقاً منطبق بر میانه دوره دوم فرهنگ عصر آهن یاز و در حدود سده هشتم پیش از میلاد صورت گرفته است. در این میان و بر اساس مطالعه محوطه‌های واحه «بندیخان» (واقع در منطقه سرخان دریا در شمال شرقی شیرآباد ازبکستان)، دوره یاز II به دو مرحله تقسیم می‌شود: یاز IIA (مرحله اولیه) که قدمت آن، مرتبط با سده‌های نهم و هشتم پیش از میلاد است و یاز IIB (مرحله ثانویه) که متعلق به سده‌های هشتم تا هفتم یا ششم پیش از میلاد است. فرهنگ یاز II در بیشتر آسیای میانه، در قرن دهم پیش از میلاد ظاهر می‌شود، سرزمین‌های جدیدی را اشغال و دارندگان داده‌های فرهنگی از نوع یاز I را جابجا می‌کند و به طور فزاینده‌ای به سمت شمال و شمال شرق پیش می‌رود.

بر منای اصول این دوره فرهنگی، گروهی سیاسی تشکیل گردید که در منابع بعدی به نام بلخ معروف شد که گویا در واقع به دوران پیش از هخامنشیان و احتمالاً مرحله یاز IIB (سده‌های ۷-۸ پ.م.) تعلق داشته است. تقریباً در اواخر سده ششم پیش از میلاد، پس از الحاق این منطقه به امپراتوری هخامنشی، فرهنگ یاز II به آرامی منتقل شد، تمامی ویژگی‌های اساسی خود را حفظ کرد و به فرهنگ دوره یاز III توسعه یافت. این گسترش آهسته پراکنش داده‌های یاز II و یاز III که بروز آن قرن‌ها به طول انجامید و در اواخر قرن ششم پیش از میلاد به کرانه‌های سیردریا رسید ([Sarianidi, 2010, pp. 27-57, 66-84](#); [Boroffka & Sverchkov, 2013, pp. 64-70](#); [Dubova, 2019, pp. 31, 39](#)).

دودمان گوی‌ها یا کیانیان

با پایان یافتن یک دوره اساطیری کهن‌تر که در متون به دوره پیشدادی شهرت دارد و پایان آن با شاهی ([Ferdowsi, Shahnameh, The Story of King Garšasp](#); [Biruni, 1973, pp. 149](#); [Tabari, 1974, II](#)) و نمونه‌های مشابه) و یا سلطنت زو ([Bundahishn, 2001: 150](#)) وصف می‌شود، دوره نوینی در اسطوره‌شناسی ایران به نام دودمان کیانیان آغاز می‌شود. بنیادگر این سلسله، «کوی گوآت» در اوستا ([Avesta, 1039/2, pp. 1279](#)) و «کی کواد» در پهلوی نام دارد ([Avesta, 1039/2, pp. 1279](#)) که او را به نام کی‌قباد می‌شناسیم. دینکرد هفتم (۱. ۳۳) او را پایه‌گذار شاهی در ایران معرفی کرده است: «[قره] در زمان دیگر به سوی کی‌قباد، نیای کیان و با آن خدایی ایران را بیاراست و از طریق خویش، پادشاهی [ایران را] به تخمه کیان پیوست [...]» ([Dēnkard VII, 2010, pp. 203](#)). پیرامون این پیشینه تباری، در بندهش و تاریخ طبری آمده است ([Tabari, 1974, Bundahishn, 2001, pp. 151](#)).

1. Bandykhan

2. Kauui Kauuāta

3. Kay Kawād

«شمشی-داد» (Grayson, 1996, pp. 40, 71, 84), پنجم (Luckenbill 1926, pp. 255; Grayson, 1996, pp. 184), «ادد- نیراری سوم» (Luckenbill, 1926, pp. 262; Grayson: 1996: 212) و «توکولتی- اپلی-اشرا» یا «تیگلات- پیلسر سوم» (Tiglath- Pileser III) (Luckenbill, 1926, pp. 286;) (Tadmor & Yamata, 2011, pp. 52) سارگن دوم (Luckenbill, 1927, pp. 5, 29, 61, 76, 78;) (Fucks & Parpola, 2001, vol. ABL 0230; Frame, 2021, pp. 56, 126, 144, 226, 280-281.) (283, 341, 413). در مکتوبات اورارتویی، پرشوا در نزدیکی مِشتا (Meštā) مشاهده می‌شود که از یک دیدگاه، برابر با مِسی (Messi) آشوری است (Zadok, 2002, pp. 94; Diakonoff & Kashkai, 1981, pp. 57, 62, 63; Salvini, 2008, pp. 139-140). از زمان یورش هشتم سناخریب (حدود پایانی سده هشتم پیش از میلاد)، پرسوا به صورت پرسواش و در همسایگی سرزمین‌های واقع در جنوب فلات ایران مانند انشان و در راستای خط جغرافیایی منتهی به جنوب میان‌رودان ظهور پیدا کرده است و در منطقه پیشین دیگر ذکری از آن نیست (Luckenbill, 1927, pp. 126, 155, 156, 158; Grayson, 2014, pp. 194, 335). بعدها «آشوربانیپال» از شخصیتی به نام «کورش» با لقب شاه پرسومش نام می‌برد (Novotny & Jeffers, 2018, pp. 270, 307) که امروزه برابر کوروش یکم شاه انشان، یکی از دو پسر چیش‌پیش معرفی شده است (Potts, 2004, pp. 287) و قدیمی‌ترین اشاره به هویت یک شاه پارسی با تعلق به این سرزمین محسوب می‌شود. البته این مسئله در صورتی است که «تونکو» یا «توناکو» را به‌عنوان نخستین شاه اهل (Tadmor &

Vol. II, pp. 453) که از کی‌قباد پسری به نام «کی‌اپ/بیوه» زاده شد و این شخص، پدر چهار شجره‌نامه می‌شود. دو مورد که برای این مقاله اهمیت دارند و مبنای مطالعه را تشکیل می‌دهند، عبارت‌اند از: ۱. دوده‌کویان بلخ: کی‌قباد (فرمانروای بلخ) که پدر کی‌آپوه (فرمانروای بلخ نیست)، کی‌اوسن یا کاووس (فرمانروای بلخ) پسر آپوه، سیاوخش یا سیاوش (به قدرت نرسید) پسر کاووس، کی‌خسرو (فرمانروای بلخ) پسر سیاوش. ۲. دوده‌دوم: کی‌آپوه پسر کی‌قباد (فرمانروای بلخ)، کی‌پسین پسر آپوه، کی‌منوش پسر پسین، کی‌اوجی یا زاب پسر منوش (پدر کی لهراسپ، فرمانروای بلخ). طبری، کی‌اوجی را شاه فارس خوانده است (Tabari, 1974, vol. II, pp. 452) که منطقاً وارث منصب پدران‌ش بوده است. این بدان معنی است که لهراسپ، شاهزاده سرزمینی بوده که در تاریخ طبری آن را فارس معرفی کرده است. در *روستا*، فارغ از اشاره به تبارنامه بودن این نام‌نامه، از کی‌آپوه و برادران او در کنار هم یاد شده است (Avesta, 2000: I, 498). در یک جمع‌بندی، مطابق با دو تبارنامه در متون یادشده، یک رابطه خویشاوندی میان فرمانروایان اساطیری دودمان بلخ و دودمان فارس وجود دارد که در آن، شاهزاده‌ای از شاهان فارس، به دعوت عموزاده دور خود (کی‌خسرو) از دودمان کوی‌های بلخ، جانشین او می‌شود و از این پس، از دودمان پیشین هیچ آگاهی بیشتری وجود ندارد. درباره‌گاه‌نگاری این واقعه، آن چیزی که در این مرحله می‌توان بیان کرد این است که زمان آن مربوط به پیش از ظهور زرتشت و فرهنگ زرتشتی در گستره بلخ و جنوب آسیای میانه است.

پرسوا بر مبنای محتوای متون آشور نو

نخستین اشاره‌های تاریخی به سرزمین پرسوا (با حالت نیسب)، پرسوا، پارسوا، پرسومش و پرسواش چنین است: (Luckenbill, 1926, pp. 206;) «شلمانسر سوم»

1. Kay Ap/bīweh
2. Adad-Nirari III
3. Tukultī-apli- Ešarra
4. Ku-ra-āš
5. Tunako

روزگار تیگلات-پیلسر سوم (۷۲۷-۷۴۰ پ.م) را در نظر بگیریم. در منابع بابلی نیز به هویت پرسومشی یا پارسی اشاره شده است (Zarrinkoob & Alizadeh, 2017, pp. 48; Zadok, 1976; Dandamayev, 1992; Henkelman, 2011). درباره ساختار سیاسی و احتمالاً قبیلله‌ای اهالی پرسوا، شلمانسر سوم این سرزمین را درجایی با چندین فرمانروای هم‌زمان خطاب نموده (Grayson, 1996, pp. 210) و در جای دیگر، آن را متشکل از یک اتحادیه بیست و هفت‌گانه معرفی کرده است (Luckenbill 1926, pp. 206; Grayson, 1996, pp. 68).

جایابی پرسوا

از آنجاکه هدف این پژوهش، جایابی دقیق پرسوا در غرب فلات نیست، صرفاً مختصری از نظرات مختلف مطرح‌شده آورده می‌شود. در نوشته‌های سارگن دوم، سرزمین پرسوا یا پرسواش در نزدیکی «کیشسیم» (نزدیک الیبی^۱) و «بیت-کبسی» یا «بیت-کبسی» که واقع در غرب فلات بوده‌اند، دیده می‌شوند (Luckenbill, 1927, pp. 5, 29; Zadok, 2002, pp. 99). در بخشی دیگر از نوشته‌های این شاه، از نزدیکی پرسوا، اورارتو، ماد، ماننا و «بیت-خَمین»^۲ خبر داده شده است (Ibid., pp. 61, 76). مینورسکی قلعه «پسوه» واقع در نزدیکی سولدوز در جنوب آذربایجان غربی را جایگاه پرسوا (منطقاً شهر پرسوا^۳) دانسته است (Minorsky, 1957, pp. 79). بنا به نظری دیگر، پرسوا در شرق سندج قرار داشته است (Forrer, 1921, pp. 90; Reade, 1978, pp. 139; Zimansky, 1990, pp. 14). از شمال به زَمُوا و ماننا و از غرب به گیزیل-

بوند مرتبط بودن، از نظرهای دیگر است (Zadok, 2002, pp. 101). مدودسکایا نیز بیت-خَمین را در همسایگی پرسوا دانسته و بر اساس نظر لوین (Levine, 1973) آن را در شمال ماهی‌دشت معرفی کرده است (Medvedskaya, 1990, pp. 60).

ارتباط میان اهالی پرسوا و پارسیان

دو نگرش درباره تبار مردمان پرسوا/پرسواش واقع در غرب فلات وجود دارد. در نگرش نخست، سرزمین پرسوا خاستگاه پارسیان در فلات ایران شناخته شده است که اهالی آن پس از مدتی و در پی حملات سهمگین آشوریان در روزگار سارگن دوم نوآشوری، این مردمان به سوی زاگرس جنوبی رفتند و از زمان سناخریب به بعد، با قلمرو پرسواش/ پرسومش در نزدیکی انشان روبه‌رو می‌شویم. در این راستا، کورش شاه پرسومش، برابر با کوروش اول شاه انشان در کتیبه آشوربانیپال رؤیت شده است (Fry, 1994, pp. 112-113; Cameron, 1935, pp. 142-179; Young, 1967). دیدگاه دوم بیان می‌کند که پرسوا، پرسواش و پرسومش، به مفهوم «کنار» و یا «سرزمین کناری» و تنوع‌هایی از آن بوده است. بنابراین، میان پارس و پرسوا رابطه‌ای برقرار (Mollahzade, 2012; Saeedian, 2018). نگاه اخیر چندان رایج نیست، چنانکه گرشویچ نیز مستندات این نگرش را قابل‌اثبات و دفاع ندانسته است (Gershevitch, 1987: 83) و بوهمر نیز به آن بی‌توجه بوده است (Boehmer, 1965). همچنین، در مدخلی از دانش‌نامه ایرانیکا با عنوان «Fārs.i. Geography» نیز همان نگاه وجود پیوند میان پرسوا و پارسیان پذیرفته و مبنا قرار داده شده است (Encyclopaedia Iranica, 1990, pp. 14).

1. Kišesim
2. Ellipi
3. Bīt-Kapsi
4. Bīt-Kabsi
5. Bīt-Ḫamban
6. Paswē
7. URU.pār-su-a

116 pp.)، می‌توان به نام‌نامه روشنی از این شاهان دست‌یافت. از دیگر سو، در نبشته «شمش-شوم-اوکین»^۱، والی آشوری بابل (۶۴۸-۶۶۸ پ.م) در پیوند با حدود ۶۵۱ پ.م و در نبشته آشوربانیپال (۶۲۷-۶۶۸ پ.م)، فرمانروای نوآشوری پیرامون ۶۴۳ پ.م یا ۶۳۹ پ.م به کوروش پرسومشی اشاره‌شده (Potts, 2004, pp. 287;) (Novotny & Jeffers, 2018, pp. 270, 307) که با توجه به جایگاه زمانی و مکانی، باید همان کوروش یکم، پدربزرگ کوروش بزرگ در انشان بوده باشد. این باور با در نظر گرفتن مهر به‌دست‌آمده به خط ایلامی از تخت‌جمشید با درون‌مایه: «کوروش انشانی، پسر چیش‌پیش» پذیرفتنی‌تر می‌شود (Encyclopaedia Iranica: "ČIŠPIŠ").

به‌عبارت‌دیگر، گویا بخشی از پارسیان که هنوز نزد آشوریان با هویت پرسومشی پیشین شناخته می‌شدند، در انشان سکونت گرفته و بخشی دیگر، در خاور انشان یک شهریاری با نام پارس برپا ساخته بودند. پیرو گزارش هرودوت، فرورتی پسر دهیوک (دیوکس) پارسیان را فرمانبر خود ساخت (Herodotus, vol. I, pp. 102). با توجه به سال پایانی شهریاری واپسین شهریار ماد، آستیاگس (آسپانداس در گزارش کتسیاس) و نیز خورشیدگرفتگی ۵۸۵ پ.م (Leloux, 2016, pp. 31-54) که مرتبط با روزگار هوخستر (Herodotus, vol. I, pp. 74) بوده است، جدول ۱ گاه‌نگاری شاهان ماد را نشان می‌دهد.

"Fārs i. Geography". زرین‌کوب و علیزاده (Zarrinkoob & Alizadeh, 2017) و همچنین فیروزی و همکاران (Firozi et al, 2022) نیز هم‌نظر با گروه نخست هستند. قوام‌نگرش اول مستحکم‌تر است. می‌دانیم که در گزارشی از آشوربانیپال، کوروش یکم، شاه پرسومش خوانده شده است (Potts, 2004, pp. 287;) (Novotny & Jeffers, 2018, pp. 270, 307) و این درست همان نامی است که موازی نام سرزمین پرسواش به‌کاررفته بود.

شاهان پارسی پیش از امپراتوری کوروش بزرگ

در اینجا و برای ادامه بررسی، بایسته است تا به ترتیب شاهان پارسی نوشته‌شده در دو سند استوانه کوروش دوم و داریوش یکم در بیستون توجه داشت و از سوی دیگر به یادکردهای نوآشوریان از برخی از این شاهان و زمان‌های این اشاره‌ها نیز متمرکز شد. پیرو استوانه کوروش، دوده او چنین بوده است (Kent, 1946, pp. 210): «کوروش [...] پسر کمبوجیه [...] شاه انشان [...] نوه کوروش [...] شاه انشان [...] نییره چیش‌پیش [...] شاه انشان».

با توجه به این‌که داریوش یکم چنین نوشته که شمار شاهان هخامنشی پیش از او، هشت تن و در دو دوده بوده است (Kent, 1950, pp. 119; Sharp, 2005, pp. 33) و از سوی دیگر، آریارمن پسر چیش‌پیش و آرشام پسر آریارمن، پدر پدربزرگ و پدربزرگ او، شاه پارس (در خاور انشان) بوده‌اند (Kent, 1950; Sharp, 2005, pp. 23, 27).

1. Šamaš-šuma-ukin

2. [K]u-raš h.An-za-an-[ir]-rašakše-iš-be-iš-na

جدول ۱: فرمانروایان ماد (مطابق با اطلاعات کتاب یکم هرودوت)

نام فرمانروا	مدت فرمانروایی	بازه زمانی
دهیوک (دیوکس؛ Δηϊόκης)	۵۲	۶۴۷-۷۰۰ پ.م
فرورتی (فرارْتس؛ Φραόρτης)	۲۲	۶۴۷-۶۲۵ پ.م
هووخستر (کیاکسارس؛ Κυαξάρης)	۴۰	۶۲۵-۵۸۵ پ.م
آستیگس (Αστυάγης)	۳۵	۵۴۹-۵۸۵ پ.م

با توجه به زنده بودن ارشام حداقل تا سال نخستین سلطنت نوه‌اش داریوش یکم (۴۸۶-۵۲۲ پ.م) که مورد اشاره خشایارشا نیز بوده است ([Sharp, 2005, pp. 114](#)؛ [Kent, 1950, pp. 150](#)) و طول عمر عجیب او (بیش از صد و ده سال)، این چیرگی فرورتی بر پارس (سرزمین نیاکان داریوش)، حداکثر در سال‌های پایانی حکومت او صورت گرفته و نزدیک به حمله ناموفق و مرگ‌آور او به آشور بوده است (حدود ۶۳۰ پ.م). نکته جالب این است که اگر حکومت ارشام ادامه پیدا می‌کرد، مدت سلطنت او، شبیه به عددی اساطیری (و بیش از صدسال) می‌شد. همچنین، دیده شد که در منابع آشوری، یک اثر مهر به ایلامی و استوانه کوروش دوم، از شهریاری کوروش یکم در پرسومش (پس از مهاجرت) یا همان انزان در حدود ۶۵۱ پ.م و ۶۳۹ پ.م یاد شده است. نیز پیرو بند ۲۱ کتاب ۹ دیودور و نیز گزارش یوسیبوس، کوروش دوم یا بزرگ، در سال نخست از المپیک پنجاه و پنجم ([Diodorus, vol. IX, pp. 21](#)؛

[Eusebius, Chronicle, pp. 201](#)) به‌جای پدر بر تخت نشست که برابر با ۵۶۰ پ.م می‌شود. پس میان آخرین اشاره مستند به کوروش یکم (پیرامون ۶۳۹ پ.م) و سال پایانی قطعی سلطنت پسرش کمبوجیه (۵۶۰ پ.م)، نزدیک به ۱۰۰ سال فاصله زمانی مشاهده می‌شود. با توجه به دو مؤلفه، یکی آن‌که پیرو گزارش هرودوت و گزنفون، او داماد آستیگس، فرجامین شهریار ماد بوده است ([Herodotus, vol. I, pp. 107-130](#)؛ [Xenophon, 2005, pp. 12](#)) و دیگر اینکه کمبوجیه، پسر احتمالاً کوچک‌تر کوروش یکم بوده که به‌جای پسر دیگر و احتمالاً بزرگ‌تر او (آروگو) ([Novotny & Jeffers, 2018, pp. 270](#)) از اوج جوانی بر تخت نشسته، امکان فرض یک شهریاری درازمدت برای کمبوجیه ممکن بوده است. در مجموع با توجه به داده‌های ارائه‌شده، می‌توان گاه‌نگاری شاهان پارس و پرسومش (انسان) از دو دوده هخامنشی را ترسیم کرد (جدول ۲).

جدول ۲: فرمانروایان پارسی پس از مهاجرت به جنوب فلات بر مبنای متون نوآشوری، استوانه کوروش دوم و اشاره به تعداد شاهان پارسی پیش از داریوش اول در کتیبه او در بیستون (مبنای گاه‌نگاری، سال یکم سلطنت کوروش دوم در المپیک ۵۵)

نام فرمانروا		برآورد زمانی (پ.م)		توضیحات	
هخامنش		پیرامون ۶۹۰-۷۲۰		رهبری مهاجرت؟	
چیش‌پیش		پیرامون ۶۶۰-۶۹۰		شاه پارس (خاور انشان) و فاتح انشان، بخش کردن کشور میان دو فرزندش	
فرمانروای پارسی	برآورد زمانی	توضیحات	نام فرمانروای انزان (پرسیوس)	برآورد زمانی	توضیحات
آریارمته	پیرامون ۶۶۰-۶۴۰	شاه پارس	کوروش یکم	پیرامون ۶۱۰-۶۶۰	هم‌زمان با آشوریان پال
ارشام (با طول عمر زیاد و مستند)	پیرامون ۶۳۰-۶۴۰	شاه پارس، سقوط به دست فرورتی، تا سال‌های نخستین شهریاری داریوش زنده ماند.	کمبوجیه یکم	پایان قطعی در ۵۶۰-آغاز پیرامون ۶۱۰	احتمالاً هم‌زمان با سال‌های پایانی هوخشتر و نیمه نخست شهریاری آستیگس
ویشتاسپ (شاهزاده تاج‌دار)		شاه نشد و زنده تا سال‌های نخستین شهریاری داریوش	کوروش دوم	۵۲۰-۵۶۰ پ.م	فاتح هگمتانه شاه امپراتوری واحد
		زیر فرمان پسران کوروش دوم	* (پردیا) ** (کمبوجیه دوم)	* ۵۲۰-۵۲۵ ** ۵۲۰-۵۲۲	* (شاه بلخ) ** (شاه امپراتوری پارس و سپس شاه پارس و بلخ)
داریوش یکم			۴۸۶-۵۲۲		شاه امپراتوری واحد هخامنشی

جابه‌جایی بزرگ پارسیان از شمال غرب و غرب فلات ایران به سوی جنوب آن را بر دوش گرفته بود و شاید به همین علت

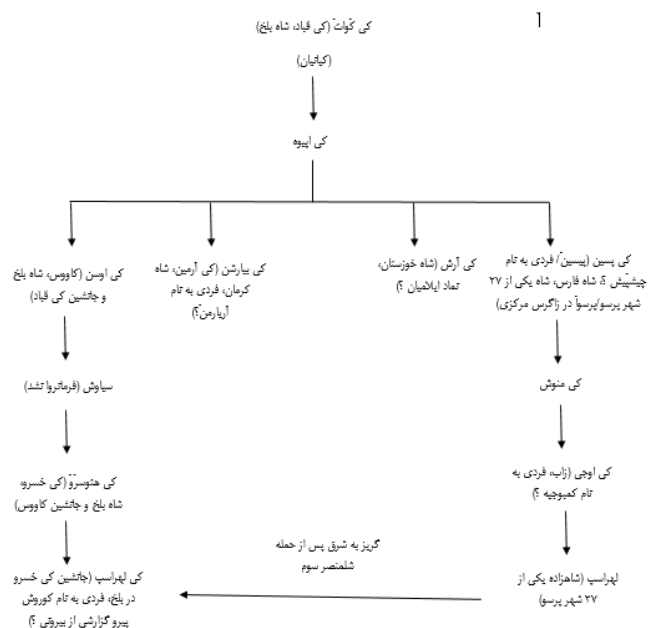
بازه‌های برآوردی زمانی و مستندهای در دسترس، روشن می‌سازند که این احتمالاً هخامنش بوده است که رهبری

او در نقش یک بنیادگر و نقطه آغازین تاریخ پیدایی یافته و نامی از پدرش در نوشته‌ها نیست. بازگردیم به هدف اصلی این پژوهش درباره امکان واریسی شهریاران کهن پرسوا در همان سرزمین نخستین. گفته شد که نخستین برخورد نوآشوریان با نیاکان پارسیان در روزگار فرمانروایی شلمانسر سوم (۸۲۴-۸۵۹ پ.م) و در سال بیست و چهارم حکومت او (۸۳۶ پ.م) بوده است (Luckenbill, 1926, pp. 206; Grayson, 1996, pp. 40). درگیری‌های باج‌گیرانه آشور با پرسوا از این تاریخ آغاز و تا پانزده سال نخست روزگار سارگن دوم (۷۰۵-۷۲۱/۷۲۲ پ.م) (Luckenbill, 1927, pp. 25, 26) ادامه یافت. احتمالاً پس از همین سال پانزدهم (۷۰۸ پ.م) و پایان آیندهای ویرانگر سارگن بود که پارسیان به رهبری هخامنش، به سوی جنوب، ترک میهن کردند. در یک نگاه دیگر ممکن و با توجه به زنده‌بودن ارشام در روزگار داریوش بزرگ، می‌توان کوروش یکم را برادر بزرگ‌تر آریارمن پنداشت و این ترتیب زمانی را تعریف کرد: هخامنش (اواخر سده هشتم تا اوایل سده هفتم پیش از میلاد) پیشپیش (اوایل تا میانه سده هفتم پیش از میلاد)، کوروش یکم (میانه تا حدود ۶۳۰ پیش از میلاد) و سپس غصب حکومت او توسط برادرش، آریارمن (از حدود ۶۳۰ تا ۶۱۰ پیش از میلاد)، ارشام (از حدود ۶۱۰ تا ۵۸۰ پیش از میلاد)، سپس بازگرداندن قدرت به کمبوجیه یکم، پسر جوان کوروش یکم پس از عزل ارشام و با کمک احتمالی اوخستر، شاه هگمتانه (از ۵۸۰ تا ۵۶۰ پیش از میلاد).

شاهان اساطیری فارس و ارتباط آن‌ها با اساطیر شرق فلاتی

یکی از موضوع‌های مهم در اساطیر ایران باستان، شاهان اسطوره‌ای فارس هستند. در گزارشی در بندهش یک

شجره‌نامه اساطیری وجود دارد که محتوای آن چنین است: «کی‌ایوه پسر کی‌قباد شاه بلخ، کی‌پسینه پسر ایوه، کی‌منوش پسر پسینه، کی‌اوجی یا زاب پسر منوش پدر کی‌لهراسپ شاه بلخ» (Bundahishn, 2001, pp. 151). این موضوع در گزارش طبری به صورت «کی‌لهراسپ، فرزند کیوجی (کی‌اوجی)، پسر کیمنوش، پسر کیفاشین، پسر کیسه» (Tabari, 1974, vol. II, pp. 453). این کی‌اوجی، شاه فارس خوانده (ibid., pp. 432) که منطقی وارث منصب پدرانش بوده است. در یک بازخوانی، در سرآغاز این شجره‌نامه، شاهزاده‌ای به نام ایوه دیده می‌شود که پدرش (قباد)، در اساطیر خود سردودمان سلسله‌ای در بلخ است و شخص پایانی شجره‌نامه (کی‌اوجی یا زاب) نیز پدر شخصی به نام لهراسپ است که به فاصله دو شاه پس از قباد (کاووس و خسرو)، شاه بلخ می‌شود. به عبارت دیگر، وجود یک ارتباط خویشاوندی بین دو شجره‌نامه اساطیری دودمان بلخ و دودمان فارس در متون یادشده مشاهده می‌شود که در نهایت، شاهزاده‌ای از دودمان ایوه، در نقطه‌ای از زمان، به دعوت عموزاده دور خود (خسرو) از دودمان کاووس (کوی اوسن)، جانشین او و شاه بلخ می‌شود. در رابطه با زمان‌شناسی اساطیری این شخصیت‌ها ابتدا و انتهای این شجره‌نامه چنین توصیف شده است: پس از کی‌قباد تا پیش کی‌لهراسپ که بازه‌ای ناشناخته و اسطوره‌ای است. شجره‌نامه‌های مذکور، به صورت یک نمودار ترسیم شده‌اند (نمودار ۱).

نمودار ۱: دو شجره‌نامه مرتبط با شاهان اساطیری بلخ و فارس بر مبنای محتوای منابع مکتوب

اسطوره جانشین کی خسرو شدن لهراسپ

«آنوروت آسپ»^۱ یا لهراسپ چهارمین فرمانروای کیانی بلخ است که جانشین کی خسرو^۲ شد. چنانکه پیشتر بیان شد، تبار لهراسپ در بندهش به کی ایوه پسر کی قباد می‌رسد و از این‌رو، خویشاوند دور کی خسرو محسوب می‌شود. کی خسرو خود نوه «کاوس»^۳ بوده و کاوس پسر کی ایوه است. طبری لهراسپ را عموزاده کی خسرو معرفی نموده است (Tabari, 1974, vol. II, pp. 453) و چنانکه پیشتر بیان شد، پدر لهراسپ، کی اوجی (زاب در بندهش) را نیز شاه فارس خوانده است (بنگرید به پیشتر). به این نسبت خویشاوندی، ثعالبی (Tha'alabi, 1989, pp. 15) و نیز مجمل‌التواریخ و القاصص (1939, pp. 91) نیز اشاره کرده‌اند. پیرو اساطیر ایرانی و آنچه در شاهنامه آمده است، کی خسرو با وجود مخالفت بزرگان، لهراسپ را به جانشینی برگزید (فردوسی، شاهنامه، جنگ بزرگ کی خسرو با افراسیاب، بخش ۴۳). طبق اسطوره، لهراسپ پس از ۱۲۰ سال سلطنت، ویشتاسپ پسر خود را جانشین ساخت

(بنگرید به مباحث پیشین). در سال سی‌ام از شاهی ویشتاسپ نیز، زرتشت به بلخ آمد و گسترش آموزه‌های زرتشتی آغاز شد.

محتوای تاریخ اساطیری و هم‌خوانی‌های آن با داده‌های یاز

II

طبق متون سنتی زرتشتی و دوره اسلامی می‌دانیم که زرتشت به دربار فرمانروای بلخ پناه برد و به واسطه او، باورهای خود را گسترش داد (گزیده‌های زادسپرم، ۱۳۶۶: ۳۶؛ طبری، ۱۳۵۳: ج ۲/۴۷۷ و ۴۸۱؛ گردیزی، ۱۳۶۳: ۵۱). این بسط فرهنگی در محوطه‌های مناطق مرتبط، از سوی برفکا همان گسترشی دانسته شده که مؤلفه‌های فرهنگ یاز II در سده هشتم (نزدیک به پایان فاز A این دوره) پیش از میلاد و در چند محوطه محدود و عمدتاً در افغانستان در حال راندن مظاهر فرهنگ یاز I هستند. برفکا فاز نخست دوره II را محدود به قرون ۱۰ تا ۸ پیش از میلاد و مرتبط به کوی‌های نخستین (آنچه می‌توان با دوران اساطیری کی قباد تا ظهور زرتشت و عصر تاریخی منطقه قیاس کرد) و فاز دوم دوره II

1. Auruuat aspa

2. Kauui Haosrauuah

3. Kauui Usaḍan /Usan

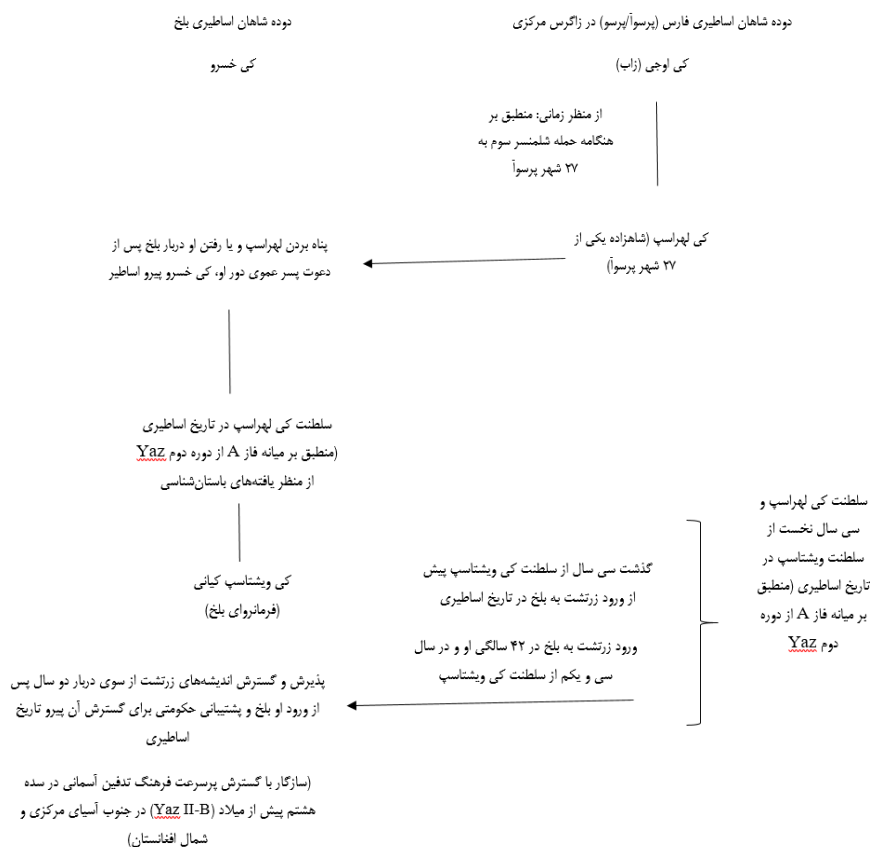
را در پیوند با سده هفتم و ششم می‌خواند. در نهایت دوره یاز III را نیز منطبق با عصر امپراتوری هخامنشی می‌شناسد (Boroffka & Sverchkov, 2013, pp. 50, 67-70). این‌که مطابقت محتوای آموزه‌های زرتشتی و مظاهر میراث این آموزه‌ها در دوران تاریخی (چون دخمه کردن) با مؤلفه‌های فرهنگی یاز II از یک طرف و هم‌خوانی مضامین اساطیری آشنایی دربار بلخ با آیین زرتشت (جغرافیای مشابه) و گسترش آن از طرف دیگر، مهر تأییدی جهت پذیرش درستی فرض برفکا محسوب می‌شود، نکته‌ای است که نویسندگان این مقاله بر آن تأکید دارند و از آن به‌عنوان «برابری تطبیقی شواهد فرهنگی باستان‌شناختی» با «داده‌های اساطیری» یاد می‌کنند. برفکا بیان کرده است که دوره حکومت دودمان کوی‌های اولیه مصادف با اوایل مرحله یاز II (قرن ۸-۱۰ قبل از میلاد) است. بر این اساس، مرحله متأخر یاز II (قرن هفتم تا ششم پیش از میلاد) باید با زمان حکومت کوی‌های متأخر و با پایتخت آن‌ها در بلخ مرتبط باشد که با تاریخ‌گذاری سنتی فعالیت زرتشت مطابقت دارد (ibid., pp. 64-70).

در پژوهش حاضر، از راه تحلیل داده‌های آماری-اساطیری متون، گاه‌نگاری برفکا مورد ارزیابی قرار می‌گیرد که از این قرار است: ۱. اردشیر بابکان پس از تاج‌گذاری، به محتوای اسناد تاریخی بایگانی دربار نگریست و فاصله میان خود و سال نخست هزاره‌ای که در آن قرار داشت را کمتر از هزار سال، اما نزدیک به آن دانست (Al-Masoudi, 2007, pp. 91-92). در اساطیر زرتشتی، سال نخست این هزاره، ورود زرتشت به بلخ برابر با سی‌امین سال حکومت کی‌ویشتاسپ معرفی شده است (Zadspram's Excerpts, 1987, pp. 36 & 481; Tabari, 197, vol. II, pp. 477 & 481; Bundahishn, 2001, pp. 51; Gardizi, 1984, pp. 139). ۲. در اساطیر، داراب شخصیتی است که بیشترین نزدیکی را با کوروش بزرگ دارد. ماجرای زایش و طرد او از

دربار، پرورش نزد خانواده‌ای از طبقه فرودستان، بازگشت به دربار پس از چند سال و وارث تاج‌وتخت بلخ شدن داراب (Ferdowsi, Shahnameh, The Kingdom of Tha'alabi, Humay-ē Chehrzad, Sections 5-7; Tabari, 1974, vol. II, pp. 1989, pp. 244-247; 486; Al-Masoudi, 1986, vol I, pp. 226). درست مشابه سرگذشت زایش و پرورش کوروش بزرگ در گزارش هرودوت است (Herodotus, vol. I, pp. 108-116). همچنین، این کوروش است که پس از فتح هگمتانه (۵۴۹/۵۵۰ پ.م) و پیش از تصرف سارد (۵۴۷ پ.م)، پیرامون ۵۴۸ پ.م، بلخ و گستره پیرامون آن را به امپراتوری خود پیوست می‌کند (Photius' Excerpt, 2001, pp. 19-33). با فتح بلخ به دست کوروش در ۵۴۸ پ.م، فاصله این واقعه تا سال سی‌ام سلطنت کی‌ویشتاسپ (برابر با ورود زرتشت به بلخ) طبق آمارهای اساطیری چنین می‌شود: ۵۴۸+۳۲-۳۰ سال سلطنت همای در اساطیر (۲۲ سال در Ferdowsi, Shahnameh, The Kingdom of Humay-ē Chehrzad, 7.35 و ۳۰ سال در Tabari, 1974, Bundahishn, 2001, pp. 156; Al-Tha'alabi, 1989, pp. 247; vol. II, pp. 487; Masoudi, 1986, vol. I, pp. 226 + ۱۱۲-۸۰ سال سلطنت بهمن در اساطیر (۱۱۲ سال در Tabari, Bundahishn, 2001, pp. 156 و ۸۰ سال در Tabari, 1974, vol. II, pp. 485 Bundahishn, 2001, ۱۲۰ ساله ویشتاسپ در اساطیر (Bundahishn, 2001, pp. 156) که عددی مابین ۷۴۸ پ.م (حد پایین) و ۷۸۲ پ.م (حد بالا) می‌شود که در هر دو حالت، نتیجه همان سده هشتم پیش از میلاد است. در مجموع، میان شواهد باستان‌شناختی فرهنگ یاز II در سده هشتم پیش از میلاد و داده‌های اساطیری مرتبط با مسئله پذیرش و گسترش اندیشه‌های زرتشتی از سوی دربار ویشتاسپ شاه بلخ هم‌خوانی زمانی و محتوایی مشاهده

نشده، پرسشی است که پاسخ آن بر مبنای تحلیل تطبیق همین داده‌های قابل‌بازسازی است. پایان کار پدر لهراسپ (کی‌اوجی/زاب)، حداکثر یک سده پیش از گاه‌نگاری مطرح‌شده برای دربار ویشتاسپ و در نتیجه، منطبق بر نیمه دوم سده نهم پیش از میلاد بوده و این، درست زمانی است که شلمانسر سوم، نخستین حمله سهمگین خود به منطقه غرب فلات و سرزمین‌های آن، از جمله پرسوا را انجام داد. نتیجه کار هم قابل‌درک است، شاهزاده اساطیری مورد بحث، در صورت تاریخی خود، فردی بوده است که در پی این حمله از غرب فلات و پرسوا، به شرق آن و نزد خویشاوند خونی دور خود گریخته و مطابق با اساطیر، جانشین او شده است. داده‌های ارائه‌شده در نمودار ۲ ترسیم شده‌اند.

می‌شود. از این‌رو، با معیار قرار دادن گاه‌نگاری برآمده از این تطابق (سده هشتم پیش از میلاد برای دربار ویشتاسپ)، بازه زمانی مرتبط با عصر پدر بزرگ او (کی‌اوجی/زاب) تا روزگار نیای بزرگ او (کی‌اپوه) منطبق بر روزگار پیش از سده هشتم قبل از میلاد می‌شود. از آنجاکه نام سرزمین تحت حاکمیت این سلسله اساطیری، فارس نامیده شده است، بر اساس شرایط و واقعیات مستند و مرتبط با روزگار پیش از سده هشتم پیش از میلاد، این قلمرو نه منطقه فارس در زاگرس جنوبی، بلکه همان اتحادیه پرسوا پیش از مهاجرت اهالی آن در غرب فلات بوده است. به عبارت دیگر، سلسله اساطیری شاهان فارس از کی‌پسین تا زاب، با قالب زمانی هویتی شاهکانی در اتحادیه ۲۷ گانه پرسوا، مطابقت تاریخی پیدا می‌کنند. این‌که چرا لهراسپ به‌عنوان شاهزاده فارس (پرسوا) در اسطوره، شاه همان سرزمین نشد، بلکه به بلخ آمده و به جانشینی کی‌خسرو رسید و در اساطیر به آن پرداخته

نمودار ۲: ادامه نمودار ۱ و مطابقت اطلاعات تاریخ اساطیری فارس و بلخ با شواهد باستان‌شناسی

اگرچه حملات شلمنسر سوم و پسرش شمشی ادد پنجم به پرسو ویرانگر بودند، اما در روزگار تیگلات-پیلسر سوم بود که با چیرگی این شاه آشوری بر تونکو، شاه پرسو (پرسوا) در شهر نیکور (Tadmor & Yamada, 2011, pp. 29 & 31)، استقلال این سرزمین از دست رفت و این شرایط یعنی تبدیل پرسو به یک استان آشوری در غرب فلات تا زمان سارگن دوم آشوری برجای ماند تا آنکه مهاجرت بزرگ پارسیان به زاگرس جنوبی روی داد. در پایان مناسب است تا به آنچه بیرونی درباره انتساب لهراسپ به کوروش نوشته است (Biruni, 1973, pp. 152) را مورد توجه قرار داد. همچنین، پیشتر نیز یاد شد که نام پدر او در برخی از منابع به صورت کیوجی ثبت شده است. از سوی دیگر هرودوت در بند ۱۱ از کتاب هفتم خود و از زبان خشایارشا برای او این چنین نوشته است: پسر داریوش، پسر ویشتاسپ، پسر ارشام، پسر آریارمن، پسر چیشپیش، پسر کوروش، پسر کمبوجیه، پسر چیشپیش، پسر هخامنش (Herodotus, vol. VII, pp. 11). چنانچه جای هخامنش را اصلاح و آن را بین چیشپیش تاریخی (پدر بزرگ ارشام) قرار دهیم، آنگاه از نظر زمانی، آن کوروش ناشناخته پسر کمبوجیه پسر چیشپیش اول و ناشناس، دیگر کوروش یکم شاه تاریخی پرسومش نیست، بلکه می‌تواند تداعی‌گر رابطه اسطوره‌ای لهراسپ (قورس در نزد بیرونی)، پسر کیوجی در روزگار هخامنشی باشد.

نتیجه‌گیری

در این پژوهش با بهره‌گیری از نگرش‌های جاری در باستان‌شناسی اساطیر و تحلیل داده‌های تاریخ اساطیری (اوستا، متون پهلوی و متون روزگار اسلامی) و بررسی میزان مطابقت آن‌ها با محتوای اطلاعات به‌دست‌آمده از کاوش‌های باستان‌شناسی (فرهنگ یاز II در آسیای میانه) و منابع مکتوب (کتیبه‌های آشور نو)، به مسئله تاریخ‌مندی شاهان اساطیری فارس (که منظور، آن سرزمین اولیه و پیش از مهاجرت پارسیان به جنوب بوده) و امکان هم‌خوانی روایات

آن‌ها با داده‌های موجود علمی پرداخته شد. در این بررسی دریافت شد که اصولاً شاهان یادشده اساطیری در فارس، منطبق بر گاه‌نگاری سرزمین پرسوا در زمانی پیش از حمله شلمنسر سوم می‌شوند و آخرین شخصیت این دودمان (زاب) معاصر تازش شاه آشوری یادشده است. همچنین، هم بر مبنای گاه‌نگاری و هم از دریچه محتوایی، میان تاریخ اساطیری شاهان بلخ (کوی‌ها یا کیانیان) و شاهان اساطیری فارس (از کی‌ایبوه تا کی‌اوجی) با داده‌های فرهنگ یاز I و یاز II هم‌رستایی مشاهده می‌شود. این‌که چرا لهراسپ به‌عنوان شاهزاده پارس که طبق گاه‌نگاری مطرح شده برای او (پیش از تحولات اواخر یاز IIA)، به‌جای آن‌که در اساطیر شاه همان منطقه شود، به بلخ رفته و شاه آنجا شده است، در اساطیر توضیحی برای آن وجود ندارد، اما این پژوهش بیان کرد که علت آن، برخورد شلمنسر سوم با این سرزمین و از میان رفتن احتمالی حکومت پدر او، موجب این گریز به شرق و پناهندگی نزد دربار پسرعموی دور خود شده است. از طرف دیگر، بیان شد که به چه علت این واقعه در سده نهم پیش از میلاد رخ داده و این مسئله بدین مفهوم است که چهار شاه اساطیری مورد بحث، مرتبط با پیش از آشنایی آشوریان با جمعیت پرسوایی‌ها بوده‌اند و نه سرزمین فارس بعدی در زاگرس جنوبی. همچنین گفته شد که بر مبنای همخوانی گاه‌نگاری ارائه‌شده برای زمان حکومت زاب پدر لهراسپ با روزگار شلمنسر سوم، عصری که لهراسپ در دربار پدرش (به‌عنوان یکی از شاهان پرسوا) و در نقش شاهزاده می‌زیست، مصادف با آفند سهمگین شلمنسر سوم به حاکمیت پدر او و نیز فرمانروایی دیگر شاهان شهری سرزمین پرسوا (روی هم ۲۷ تن) بود و از این‌رو، شاهزاده یادشده به دربار پسرعموی دورنسب خود در بلخ گریخت و سرانجام جانشین او شد.

Reference

Al-Masoudi, A.-H. A. ibn H. (1986). *Murūj ad-Dahab wa-Ma'ādin al-Jawhar* (Vol. 1; Translated by A. Payandeh, 3rd ed.) [in

- (Translated by A. D. Rasasht) [in Persian]. Tehran: Ibn Sina.
- Boehmer, R. M. (1965). Zur Lage von Parsua im 9. Jahrhundert vor Christus. *Berliner Jahrbuch für Vor- und Frühgeschichte*, 5.
- Boroffka, N. G. O., & Sverchkov, L. M. (2013). The Jaz II and III period pottery: Classification and chronology viewed from Bandykhan, Southern Uzbekistan. In M. Wagner (Ed.), *Pottery and chronology of the Early Iron Age in Central* (pp. 49–74). Warszawa: The Kazimierz Michalowski Foundation.
- Boucharlat, R., Francfort, H. P., & Lecomte, O. (2005). The citadel of Ulug-Depe and the Iron Age archaeological sequence in Southern Central Asia. *Iranica Antiqua*, 40, 479–514.
- Boyce, M. (1975). *A history of Zoroastrianism* (Vol. 1, The early period). Leiden/Köln: Brill.
- Bundahishn. (2001). *Bundahishn* (2nd ed.; Translated by M. Bahar) [in Persian]. Tehran: Toos Publication.
- Cameron, G. G. (1935). *The history of early Iran*. Chicago: University of Chicago Press.
- Dandamaev, M. A. (1992). *Iranians in Achaemenid Babylonia*. Santa Ana: Mazda Publishers Inc.
- Dēnkard, Book VII. (2010). (Translated by M. T. Rashed Mohsal) [in Persian]. Tehran: Research Institute for Humanities and Cultural Studies.
- Diakonoff, I. M. (2007). *History of the Medes* (Translated by K. Keshavarz, 8th ed.) [in Persian]. Tehran: Scientific and Cultural.
- Diakonoff, I. M., & Kashkai, S. M. (1981). Geographical names according to Urartian texts, *Repertoire Geographique des Textes Cuneiformes IX*. In *Beihefte zum Tübinger Atlas des Vorderen Orients*. Wiesbaden: Ludwig Reichert Verlag.
- Diodorus Siculus. *Library of History* (Loeb Classical Library version). (2021). Available at: https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Diodorus_Siculus/9*.html
- Persian]. Tehran: Scientific and Cultural Publication.
- Al-Masoudi, A.-H. A. ibn H. (2007). *Kitāb al-Tanbīh wa'l-Ishrāf* (Translated by A. Payandeh, 3rd ed.) [in Persian]. Tehran: Scientific and Cultural Publication.
- Aliyari Babalqani, S. (2015). *Elamite version of the inscription of Darius the Great in Behistun*. Tehran: Markaz.
- Alizadeh, K. (2020). The earliest Persians in Iran: Toponyms and Persian ethnicity. *The Digital Archive of Brief Notes & Iran Review (DABIR)*, 7, 16–53.
- Albright, W. F. (1918). "Historical and Mythical Elements in the Story of Joseph", *Journal of Biblical Literature*, 37(3/4), 111–143.
- Allan, S. (2007). Erlitou and the formation of Chinese civilization: Toward a new paradigm. *The Journal of Asian Studies*, 66(2), 461–496.
- Avesta; The oldest Iranian texts. (1990). Translated by J. Doustkhah [in Persian]. Tehran: Morvarid.
- Bagg A.M. (2020). *Die Orts- und Gewässernamen der neuassyrischen Zeit Teil 3: Babylonien, Urartu und die östlichen Gebiete 7/3* (Beihefte zum Tübinger Atlas des Vorderen Orients, Reihe B 7/7/3). Wiesbaden.
- Basafa, H. (2016). Burial cultures of Khorasan in late Bronze Age. *The International Journal of Humanities*, 23(4), 30–46.
- Basello, G. B. (2005). Pre-Achaemenid Persians: An Elamite point of view. Lecture given at the Erste Italienisch-Österreichisches Iranistisches Symposium, Cagliari, September 17–19.
- Bendezu-Sarmiento, J., & Lhuillier, J. (2015). Sine Sepulchro cultural complex of Transoxiana (between 1500 and the middle of the 1st millennium BCE). Funerary practices of the Iron Age in Southern Central Asia: Recent work, old data, and new hypotheses. *Archäologische Mitteilungen aus Iran und Turan*, 45, 281–316.
- Biruni, A. R. (1973). *Kitāb al-āthār al-bāqiyah `an al-qurūn al-khāliyah*

- Letters from Babylonia and the Eastern provinces* (State Archives of Assyria 15).
- Fuchs, A. (2005). Parsua(š). In *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie* (Vol. X, pp. 340–342). Berlin: Walter De Gruyter.
- Gardizi, Abu Sa'id Abdul Hai ibn al-Dahhak ibn Mahmoud. (1984). *Zain al-Akhar* (*History of Gardizi*) (Ed. A. H. Habibi) [in Persian]. Tehran: Donyaye Ketab Publishing House.
- Gnoli, G. (2011). *De Zoroastre a Mani* (Translated by A. Rasouli) [in Persian]. Tehran: Mahi Publishing.
- Grayson, K. A. (1991). *The Royal Inscription of Mesopotamia: Assyrian Periods* (Vol. 2). Toronto: University of Toronto Press.
- Grayson, K. A. (1996). *RIMA 3/ Assyrian Rulers of the Early First Millennium BC, II (858–745 BC)*. Toronto: University of Toronto Press.
- Grayson, K. A., Novotny, & Jeffers, J. (2014). *Royal inscription of the Neo-Assyrian period: The Royal Inscription of Sennacherib, King of Assyria (704–681 BC)* (Vol. 3/2). Winona Lake: Eisenbrauns.
- Gershevitch, I. (1987). The Median and Achaemenian periods. In *The Cambridge History of Iran* (pp. 82–86). Cambridge: Cambridge University Press.
- Hansman, J. (1972). Elamites, Achaemenians and Anshan. *Iran*, 10, 101–125.
- Hansman, J. (1975). An Achaemenian stronghold. In *Hommages et Opera Minora* (Vol. III). Leiden: Brill.
- Hansman, J. (1985). Anshan in the Median and Achaemenian periods. In *The Cambridge History of Iran* (Vol. II, pp. 25–35). Cambridge: Cambridge University Press.
- Henkelman, W. F. M. (2003). Persians, Medes and Elamites: Acculturation in the Neo-Elamite period. In *Continuity of Empire (?): Assyria, Media, Persia* (pp. 181–231). London: Sargon Press.
- Henkelman, W. F. M. (2008). *The other gods who are: Studies in Elamite-Iranian acculturation based on the Persepolis*
- Dubova, N. A. (2019). Gonur Depe – City of kings and gods, and the capital of Margush country (Modern Turkmenistan). In C. Baumer & M. Novák (Eds.), *Urban cultures of Central Asia from the Bronze Age to the Karakhanids* (pp. 29–53). Wiesbaden: Harrassowitz.
- Encyclopaedia Iranica. (2021). FĀRS i. Geography. Retrieved from <https://iranicaonline.org/articles/fars-i>
- Encyclopaedia Iranica. (2021). Čišpiš. Retrieved from <https://www.iranicaonline.org/articles/cispis-opers>
- Eusebius. *Chronicle* (English translation version). Attalus Organization. Available at: <http://www.attalus.org/translate/eusebius2.html#191>
- Ferdowsi, A. (2006). *Shahnameh* (7th ed.; by S. Hamidian) [in Persian]. Tehran: Qatra Publishing.
- Firouzi, S., Jozi, Z., & Saadat Mehr, M. A. (2022). The possibility of an older ancestral land for the Persian people based on written archaeological sources and historical-mythological names. *Journal of Historical Research*, 14(2), 21–38.
- Firouzi, S., Mehrafarin, R., & Mousavi Haji, S. R. (2023). Analysis of a myth in field evidences: Archaeomythology and Ulug Depe. *Journal of Greater Khorasan*, 14(51), 69–88.
- Firouzi, S., & Novotny, J. (2023). Revising the locations of several cities in the western region of the Iranian plateau. *State Archives of Assyria Bulletin*, 23, 7–30.
- Forrer, E. O. (1920). *Die Provinzeinteilung des Assyrischen Reiches*. Leipzig: J. C. Hinrichs.
- Frame, G. (2021). *Royal inscriptions of Sargon II, King of Assyria (721–705 BC), Vol. 2: The royal inscriptions of Neo-Assyrian periods*. Pennsylvania: Eisenbrauns.
- Fry, R. N. (1994). *The heritage of Persia* (Translated by M. Rajabnia, 4th ed.) [in Persian]. Tehran: Scientific and Cultural.
- Fuchs, A., & Parpola, S. (2001). *The correspondence of Sargon II, Part III:*

- Assyrian Geography* (pp. 127–137). Rome: Roma.
- Lecomte, O., Francfort, H. P., Boucharlat, R., & Mamedow, M. (2002). Recherches archéologiques récentes à Ulug Dépe (Turkménistan). *Paléorient*, 28(2), 123–132.
- Lecomte, O. (2011). Ulug depe: 4000 years of evolution between plain and desert. In *Historical and Cultural Sites of Turkmenistan: Discoveries, Researches, and Restoration for 20 Years of Independence* (Ed. M. A. Mamedov, pp. 221–237). Ashgabat.
- Leloux, K. (2016). The Battle of the Eclipse (May 28, 585 BC): A discussion of the Lydo-Median treaty and the Halys border. *Polemos*, 19(2), 31–54.
- Lhuillier, J., Dupont-Delaleuf, A., Lecomte, O., & Bendezu-Sarmiento, J. (2013). The Middle Iron Age in Ulug-depe: A preliminary typo-chronological and technological study of the Yaz II ceramic complex. In *Pottery and Chronology of the Early Iron Age in Central Asia* (Ed. M. Wagner, pp. 9–27). Warszawa: The Kazimierz Michalowski Foundation.
- Lee, Y. K. (2002). Building the chronology of early Chinese history. *Asian Perspectives*, 41(1), 15–42.
- Levine, L. D. (1973). Geographical studies in the Neo-Assyrian Zagros I. *Iran*, 11, 1–27.
- Li, X. (2002). The Xia-Shang-Zhou Chronology Project: Methodology and results. *Journal of East Asian Archaeology*, 4, 321–333.
- Liu, C.-Y. (2002). Astronomy in the Xia-Shang-Zhou Chronology Project. *Journal of Astronomical History and Heritage*, 5(1), 1–8.
- Liu, L., & Xu, H. (2015). Rethinking Erlitou: Legend, history, and Chinese archaeology. *Archaeology*, 81(314), 886–901.
- Luckenbill, D. D. (1926). *Ancient Records of Assyria and Babylonia* (Vol. 1). Chicago: University of Chicago Press.
- Fortification texts*. Amsterdam: Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten.
- König, W. F. (1955, 1957). *Handbuch der chaldischen Inschriften* (=Archiv der Orientforschung, Beiheft 8, Teil 1). Graz: Selbstverlag.
- Henkelman, W. F. M. (2011). Cyrus the Persian and Darius the Elamite: A case of mistaken identity. In *Herodot und das Persische Weltreich. Herodotus and the Persian Empire* (pp. 577–634). Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Herodotus. (1920). *The Histories* (Translation by A. D. Godley). Cambridge: Harvard University Press. Available at: <https://catalog.perseus.org/catalog/urn:cts:greekLit:tlg0016.tlg001>
- Herzfeld, E. M. (1938). Bronzener 'Freibrief' eines Königs von Abdadana. *Archäologische Mitteilungen aus Iran*, 9, 159–177.
- Imanpour, M. T. (1998). *The land of Parsa: The first Persian homeland* [Ph.D. dissertation]. University of Manchester.
- Imanpour, M. T. (2003). Geographical location of Parsua, Parsuaš and Parsumáš. *Historical Studies*, 1–2, 29–50.
- Imanpour, M. T., & Alizadeh, K. (2012). The entrance of the Persians into Anshan: The examination of the Persians and Elamites relationship before rise of the Achaemenids. *Historical Sciences Studies*, 4(1), 21–38.
- Kavianipour, H. (2015). A study of the concept of territory and the importance of borders and border management in the Median and Achaemenid periods. *Historical Essays*, 6(2), 43–68.
- Kent, R. G. (1946). The oldest Old Persian. *Journal of the American Oriental Society*, 66(3), 206–212.
- Kent, R. G. (1950). *Old Persian: Grammar, Texts, Lexicon*. New Haven, CT: American Oriental Society.
- Lanfranchi, G. B. (1995). Assyrian geography and Neo-Assyrian letters: The location of Hubuskia again. In *Neo-*

- (2001). Translated by Kamyab Khalili [in Persian]. Tehran: Karang Publishing.
- Potts, D. T. (2004). *The Archaeology of Elam: Formation and Transformation of an Ancient Iranian State*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Reade, J. E. (1978). Kassites and Assyrians in Iran. *Iran*, 16, 137–143.
- Saeedian, S. (2018). Historical geography of Central Zagros in the Neo-Assyrian period: Namri, Ĥamban, Karalla, Parsua, and Allabria. *Iranian Archaeological Research*, 19, 105–125.
- Salvini, M. (2008). *Corpus dei testi urartei* (Vol. 1). Roma: Documenta Asiana.
- Sarianidi, V. I. (1968–1969). Продолжение работ на Улуг-депе [Continued work on Ulug-Depe]. *AO*, 342–345, 434–435.
- Sarianidi, V. I. (1971). Исследование слоев раннежелезного века на Улуг-депе [The study of layers of early Iron Age on Ulug-Depe]. *Arkheologicheskie Otkrytiya 1970*, 433–434.
- Sarianidi, V. I. (1972). Раскопки 1970 г. на Улуг-депе [Excavations in 1970 at Ulug-Depe]. *University of Central Asia*, 1, 53–55.
- Sarianidi, V. I. (1998). *Margiana and Protozoroastrism*. Athens.
- Sarianidi, V. I., & Puschnigg, G. (2001). The fortification and palace of Northern Gonur. *Iran*, 40, 75–87.
- Sarianidi, V. I. (2005). *Gonur Depe: A city of kings and gods*. Ashgabat.
- Sarianidi, V. I. (2007). *Necropolis of Gonur Depe*. Athens.
- Sarianidi, V. I. (2010). Zadolgo do Zaratushtry (Arkheologicheskie dokazatel'stva protozoroastrizma v Baktrii i Margiane) [in Russian]. Pod obshchej redakciej H. A. Dubovoj, Staryj Sad, Moscow.
- Sharp, R. N. (2005). *Inscriptions in Old Persian Cuneiform of the Achaemenian Emperors* (2nd ed.) [in Persian]. Tehran: Pazineh.
- Shenkar, M. (2006). Temple architecture in the Iranian world before the Macedonian. *Iran and Caucasus*, 11, 169–194.
- Luckenbill, D. D. (1927). *Ancient Records of Assyria and Babylonia* (Vol. 2). Chicago: University of Chicago Press.
- Masimov, I. S. (1972). Izuchenie goncharynye pechi bronzovogo veka na poselenie Ulug depe. *Karakumskie Drevnosti*, 4, 35–46.
- Medvedskaya, I. N. (1999). Media and its neighbours I: The localization of Ellipi. *Iranica Antiqua*, 34, 53–70.
- Malbran-Labat, F. (1994). La version accadienne de l'inscription trilingue de Darius à Behistun. Rome.
- Mason, V. M. (1959). *Drevnezemledel'cheskaya kultura Margiany* [=Materialy i Issledovaniya po Arkheologii SSSR, 73]. Moskva: Nauka.
- Minorsky, V. (1957). Mongol place-names in Muhkri Kurdistan. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 19, 77–81.
- Miroschedji, P. de. (1985). La fin du royaume d'Anšan et de Suse et la naissance de l'Empire perse. *Zeitschrift für Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie*, 75(2), 265–306.
- Mojmal al-Tawarikh wa al-Qasas. (1939). Translated by Malek Al-Shoara Bahar [in Persian]. Tehran: Donyaye Ketab.
- Mollazadeh, K. (2012). Paršua, Parsua, Parsuash and Parsumash: Their relation to Persians, and the Persians' immigration into Iran. *Historical Sciences Studies*, 4(2), 107–123.
- Nivison, D. (2002). The Xia-Shang-Zhou Chronology Project: Two approaches to dating. *Journal of East Asian Archaeology*, 4, 359–366.
- Novotny, J., & Jeffers, J. (2018). *Royal Inscription of the Neo-Assyrian Period: The Royal Inscription of Ashurbanipal (668–631 BC)*. Winona Lake: Eisenbrauns.
- Parpola, A. (2015). *Roots of Hinduism: The early Aryans and Indus Civilization*. New York: Oxford University Press.
- Parpola, S., & Porter, M. (2001). *The Helsinki Atlas of the Near East in the Neo-Assyrian Period*. London: Casco Bay Assyriological Institute.
- Photius' Excerpt (Summary of Ctesias' History, from Cyrus to Artaxerxes).

- Young, T. C. (1967). The Iranian migration into the Zagros. *Iran*, 5, 11–34.
- Young, T. C. (1988). The early history of the Medes and the Persians and the Achaemenid empire to the death of Cambyses. In *The Cambridge Ancient History* (pp. 139–164). Cambridge: Cambridge University Press.
- Zadok, R. (1976). On the connections between Iran and Babylonia in the sixth century BC. *Iran*, 14, 61–78.
- Zadok, R. (2002). *The Ethno-linguistic Character of Northwestern Iran and Kurdistan in the Neo-Assyrian Period*. Tel Aviv: Archaeological Center Publications.
- Zadspram's Excerpts. (1987). Translated by Mohammad Taqi Rashed Mosheal [in Persian]. Tehran: Cultural Studies and Research Institute Publications.
- Zhang, X., Qiu, S., Cai, L., Bo, G., Wang, J., & Zhong, J. (2014). Establishing and refining the archaeological chronologies of Xinzhai, Erlitou and Erligang cultures. Translated by Zhang X., & Lee, Y. K. *Chinese Archaeology*, 8(1), 197–210. Original article in *Kaogu*, 2007, 8, 74–84.
- Zarrinkoob, R., & Alizadeh, K. (2017). The location of Parsaua, Parsuáš, Parsamáš and Parsumáš: A reconsideration. *Research in Historical Sciences*, 9(1), 39–58.
- Zimansky, P. (1990). Urartian geography and Sargon's eighth campaign. *Journal of Near Eastern Studies*, 49(1), 1–21.
- Sumner, W. M. (1994). Archaeological measures of cultural continuity and the arrival of the Persians in Fars. In H. Sancisi-Weerdenburg, A. Kuhrt, & M. Cool Root (Eds.), *Achaemenid History 8* (pp. 97–105). Leiden: Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten.
- Tabari, M. (1974). *Tabari's History* (Vol. 2, Translated by Abolghasem Payandeh) [in Persian]. Tehran: Iran Culture Foundation Publications.
- Tadmor, H., & Yamada, H. (2011). *Royal Inscription of the Neo-Assyrian Period* (Vol. 1). Winona Lake: Eisenbrauns.
- Tahmasbi Zaveh, H., & Irvani Ghadim, F. (2015). Dāmḡān Tepe Hissar and Bactria-Margiana culture. *Journal of Greater Khorasan*, 6(21), 97–107.
- Tha'alabi, A. M. A. M. (1989). *History (Ghurur akhbār mulūk al-Furs wa-siyarihim), Part One: Ancient Iran* (Preface and Translation by Mohammad Fazaeli; Preface by Mojtaba Minoui) [in Persian]. Tehran: Noghreh Publications.
- Vahdati, A. A. (2020). The Early Iron Age in Northern Khorasan. In *Archäologie in Iran und Turan* (Band 17, Chapter 5, pp. 51–66). Deutsches Archäologisches Institut.
- Vahdati, A. A. (2018). A BMAC grave from Bojnurd, north-eastern Iran. Translated by Ali Asghar Salahshour and Hamed Tahmasebi Zaveh [in Persian]. *Quarterly Journal of Historical Studies*, 73, 195.
- Waters, M. W. (1999). The earliest Persians in Southwestern Iran: The textual evidence. *Iranian Studies*, 32(1), 99–107.
- Waters, M. W. (2011). Parsuamaš, Anšan, and Cyrus. In J. Alvarez-Mon & M. B. Garrison (Eds.), *Elam and Persia* (pp. 283–296). Eisenbrauns.
- Windfuhr, G. L. (1974). Isoglosses: A sketch on Persians and Parthians, Kurds and Medes. In *Hommages et Opera Minora* (Vol. 2, pp. 457–472).
- Xenophon. (2005). *Cyropaedia* (5th ed., Translated by Reza Mashayekhi) [in Persian]. Tehran: Scientific and Cultural Publication.